

L. SADNIK u. R. AITZETMÜLLER, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Indogerm. Bibliothek II (Hg. von H. Krahe), Carl Winter — Universitätsverlag (in Verbindung mit Mouton & Co — 'S-Gravenhage), Heidelberg 1955. Gedruckt mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Str. XX + 341.

Neobičan priručnik (i po namjeni, i po obliku). Od Miklošičeva Staroslavenskoga rječnika (*Lexikon palaeoslov.-graeco-lat.*) prošlo je već devedeset godina, i potreba za njegovom zamjenom nametala se već dulje vremena. Poznato je, da je i Vondrák radio na tome, da dade novi rječnik,

i da su to, kada on nije uspio, stavili sebi u zadatak češki slavisti, i da su u tome tako daleko došli, da je cijeli rječnik danas na schedama gotov, pa se još ove godine očekuju probni arci (a možda i cijeli prvi svezak). Poznato je također, da Češka akademija znanosti ima da stvori odluku o tome, da li da se odmah izdade *cijeli* thesaurus (s objašnjenjima u nekoliko jezika i sa svima oblicima, koji se javljaju u različitim, starijim i mladim, spomenicima), ili da se sprema dva izdanja, jedno kraće, koje bi obuhvatilo otprilike 3 do 4 knjige, i drugo dulje, koje bi obuhvatilo *sve*, cijeli thesaurus. I evo, u ovo i ovakvo vrijeme dolazi gotovo nenadano ovaj rječnik gradačkih slavista Linde Sadnik i Rudolfa Aitzetmüllera, koji se u svojem fondu oslanja na osnovni, glavni kanon onih spomenika, koje su za podlogu svojem rječniku uzeli i Česi (kod toga je izostavljeno na pr. Ostromirovo evanđelje — jer da se kod njega ne očekuju nikakva obogaćenja s obzirom na leksik scsl. evanđelja, i izostavljeni su Frizinški listići, koje ni neki drugi ne uključuju u kanon staroslavenskih spisa).

Daleko sam od pomisli, da ovaj ili ovakav rječnik, možda, nije bio potreban (tim više što Petkovićev nije pružao ono, što je za staroslavenski jezik i za staroslavenske spomenike bilo potrebno), no ne mogu a da ne istaknem, da i njegov oblik i njegov sastav u cjelini prema ostalim takvim rječnicima djeluju malo neobično.

Sve do sada postojali su uz Miklošičev *Lexikon*, koji se, kao i njegov SEW, iz više razloga može smatrati zastarjelim, samo manje više specijalni rječnici uz pojedine spomenike (uz *Ma Su Eu Pssin* i dr.) i uz hrestomatije (na pr. uz Vondrákovu) ili opće priručnike (na pr. uz Jagićevu *Entstehungsgeschichte*), koje je trebalo isporučivati i konsultirati kada se radilo bilo o čemu, što je bilo u svezi sa staroslavenskim rječnikom. Razumije se, da je to bilo vrlo nepovoljno, i da je to vrlo kočilo rad, pa je svatko bio unaprijed spreman da objeručke prihvati rječnik, koji će mu sažeto, na okupu i na *jednom* mjestu pružiti sve ono, što je drugdje bilo raštrkano i što je s mnogo strpljivosti, koncentracije i poznavanja pojedinačnih rječnika i njihovih sistema trebalo kroz dulje vremena skupljati. Samo, postavlja se pitanje, da li taj rječnik gradačkih slavista, koji je svakako vrlo pozitivna pojava i kojega objavljivanje treba pozdraviti, u ovom obliku, u kojem je dan, na dulje vremena može nadomjestiti sve one indekse, koji su samo letimice gore spomenuti?

Oni su sve riječi transkribirali latinicom, oblike donekle (etimologijski) rekonstruirali, promijenili azbučni red na koji smo dosad u staroslavenskim djelima navikli, dali *a tergo* popis riječi i oblika i na kraju, u trećem dijelu, dali etimologijski pregled u kojem su u grupama, prema familijama riječi, izneseni važniji podaci, koje je o staroslavenskom leksiku iznijela indoevropska etimologija. Kao što se vidi, već po ovom sastavu njihov rječnik je naučno djelo te zauzima posebno mjesto u nizu ostalih staroslavenskih rječnika.

Ovdje će biti (iscrpnije) govor samo o nekim aspektima toga rječnika.

Najprije transkripcija. Kod transkripcije (tj. kod prenošenja riječi iz jednoga glasovnog sistema u drugi) traži se prije svega odlično poznavanje praktične (govorne) fonetike obaju sistema. Znamo li mi, međutim, o staroslavenskim oblicima i o staroslavenskom čitanju (i izgovaranju) sve

u tolikoj mjeri i do te mjere točno, da možemo *svojim* sredstvima odrediti, kako su se neke riječi u staroslavensko vrijeme čitale i izgovarale? — Trubeckoj je za svoj pra-staroslavenski (urkirchenslavisch) na ovo pitanje odgovarao negativno, a gradački slavisti nigdje nisu naveli, *koju* fonetiku u svojim prijepisima daju. Oni su se, očito, držali prosjeka — onoga — kako se staroslavenski tekstovi *danas* obično čitaju, no da li se oni svagdje jednako čitaju? — Uzmimo samo na pr. pitanja prejtocije. Oni nijednu riječ u natuknici ne pišu s prejtociranim *i* (kao *ji-*), a ipak znamo, da je tu prejtocije bilo (a posredno to i oni sami priznaju, dok uz *ide*, *ideže* pišu i *jide*, *jideže*), i da ju je trebalo razlikovati barem onako i u onoj mjeri kao kod *e* (ispor. na pr. samo razlike kod *iC* i *iV*). Uopće, cijelo pitanje palatalizacija ispred *i* (na pr. u grupama *-ni*, *-li-*) nije nipošto onako »jasno«, kao što bi se, možda, na prvi pogled činilo, ako se na nj (fonetski) gleda iz perspektive staroslavenskih spomenika ili iz perspektive IX, X ili XI stoljeća. S druge strane pak pisanja sa *j* (koje se u glagoljici uopće nije bilježilo) u primjerima kao što su *vartolomejb*, *susijinъ*, *pojiti*, *neustrojenъ*, *marturijb*, *avijatarb* i sl. izazivaju dojam, kao da se željelo dati i čitanje, koje bi koliko toliko odgovaralo tadašnjem (ili nekadašnjem) staroslavenskom izgovoru. Svakako, preporučljivije bi bilo, da su se autori tu, pa i u primjerima, gdje je poslije bilo promjena (kao u *ê* — *ja* i sl.) držali starije, glagoljske, a ne mlađe, novije i često već pokrajinski obojene makedonsko-bugarske ćirilčke grafije. Bili bi tada i bliži izvornim (najstarijim) spomenicima, i dosljedniji u svojem pisanju. Istina, to je pisanje u glagoljici u nekim slučajevima bilo dvoznačno, no za rječnik bolje je bilo ostaviti i takvo pisanje nego na etimologijskoj osnovi (koja je ionako i za čitaoce i za pisce u svoje vrijeme bila neefikasna) davati čitanje, za koje se jednim dijelom može pretpostavljati, da nije odgovaralo stvarnosti.

Protiv toga, što su oblici na etimologijskoj osnovi gdje gdje rekonstruirani, ne može se, razumije se, u priručnom rječniku kao što je ovaj imati ništa, ako se različite mogućnosti i različita udaljšivanja od prosjeka i od prosječnih oblika prije toga objasne u uvodu. U tom slučaju se i poneke glagolske imenice mogu izostaviti, a ne da se — kao što je ovdje — gdje gdje pišu, gdje im se smisao ni po čemu ne razlikuje od smisla koji izvire iz osnovne riječi, a drugdje se ne pišu, gdje bi ih — bar po istom ključu — trebalo pisati.

Značenja nisu uvijek dovoljno diferencirana i ne mogu se primijeniti na sve slučajeve, no to je i inače u priručnim rječnicima normalno, — to naime, da se čitalac kadšto mora domišljati nijansi, koja mu je u danom slučaju potrebna. Zbog toga bez daljega treba primiti i one brojne »*ds.*«, kojima se upućuje na sinonimna značenja: da se radi o većem rječniku (a ovaj ima samo 168 strana) s potvrđama za različne riječi, ovakvi bi oblici mogli dobro poslužiti za bolje orijentiranje u staroslavenskoj stilistici i u mijenama do kojih je dolazilo u svezi s prostornom raširenošću staroslavenskih spomenika u mlađa vremena.

Azbučni red preuđešen je prema latinici, što samo po sebi nije bio lak zadatak, te je za neke glasove pod utjecajem ćirilice načinjen kompromis, tako da riječi sa *ja-*, *je-*, *ję-* stoje ispred *i* i *ji-*, *b*, *jb* (kojih u natuk-

nicama na prvom mjestu nema), dok se *q* i *j_q* nalaze neposredno iza *o*, a *ju*, *ɔ* i *y* (*jery*) iza *u*. Afrikata *dz* pretvorena je u *z* s točkom ispod sebe (i time funkcionalno — grafijski — izjednačena sa *i* prema kojem stoji *ɔ*), a *ê* je smješteno u prvoj dekadi između (*e*) *je* i *ę* (*ję*). Tako je i *đerv* dobilo mjesto iza *g* (piše se *ǵ*), pa cijeli alfabetski niz teče ovim redom: *a ja b c č d e je ê ę ję f g ǵ ch i (i) ji ɔ jɔ k l l' m n n' o q j_q p ps r r' s š t th u ju ɔ y v v x z (z) ž*. Smeta kod toga prostorna udaljenost srodnih kategorija *ɔ* — *ɔ*, *ę* — *ę*, pa etimologiziranja u svezi s grč. *v*, gdje je težište ipak trebalo prenijeti više na slavensku stranu i na ono, što je *v* dalo u staroslavenskom jeziku i u nekim mlađim redakcijama crkvenoslavenskoga jezika.

U cjelini uzeto ovakve su podjele više na smetnju nego na pomoć (osobito kada se radi o priručnicima kraj kojih će ipak biti potrebno zagledati i u druge rječnike). Bolje bi bilo, da se ostalo kod jednostavne transliteracije i kod naslijeđenoga reda slova, i da se riječi nisu nepotrebno fonetizirale. Što je na pr. — da uzmemo samo početak slova *m* — bilo potrebno *maarniši* pretvarati u *maarnišjɔ*, *magistriani* u *magistrijanɔ*, a ostaviti na pr. *maianovɔ* (uz *majɔ*) ili *maleleil'evɔ* (mj. *maleleilevɔ*) uz *makavejɔ* (*makavei*, *makkavei*, kada se, osim toga, ionako radilo u prvom redu o pluralu)?

Druga je (iako manja) neprilika s kraticama za spomenike, gdje također dolazi do različitih odstupanja od oblika, koji su se nekako odomacili u stručnoj literaturi u posljednjih nekoliko decenija. Na pr. *Ki* su sada *Kb*, *Sa* je *Sk* a *Samuilov* natpis je *Sa*, *Ohridski* fragmenti su *O*, *Eu* je *Es*, *Hilandarski* listići su *H* a *Praški P*, i t. d. I to može biti na smetnju, jer čitalac, kada u rječniku ugleda na pr. kraticu *Z*, treba da razmisli, je li to *Zografsko evanđelje*, ili su to *Zografski listići*, i da li *S* predstavlja *Savinu knjigu*, *Suprasalski zbornik* ili *Samuilov natpis*. A sve to ipak nije bilo potrebno (a osim toga ne može se očekivati, da će za stranca, koji ne misli njemačkim kategorijama, *Kb* biti jasnije od starijeg, i jednostavnijeg, *Ki*).

Da li je baš bio potreban popis riječi *a tergo* (u II dijelu), o tome se može diskutirati. Po mojem mišljenju dobro bi bilo, da je na kraju trećega dijela dodan indeks s popisom i staroslavenskih i ostalih slavenskih i neslavenskih riječi o kojima je u ovom dijelu govor. Inače, taj je treći dio (130 strana), u kojem je sa okruglo 1180 pozicija dan pregled kroz staroslavenski leksik, kako se u posljednje vrijeme javljao u etimologijskim rječnicima i raspravama, informativan i svojim upućivanjem na noviju literaturu koristan i pozitivan (: ne bi se to moglo reći za cjelokupni popis literature na str. XI—XVIII, gdje ima pozicija, koje su mirne duše mogle izostatiti).

Nije ovdje mjesto, da se ulazi u pojedinosti i da se cijeli rječnik razmatra riječ po riječ. Napomene bi bile obilnije i obasezale bi više strana. Imalo bi to smisla, kada bi se doskora moglo očekivati drugo, potpunije i proširenije izdanje. Prema svemu, međutim, čini se da će prije toga ipak izaći praški (češki) rječnik, koji bi imao sadržavati i velik broj

primjera, koji će sami po sebi modificirati (upotpuniti i proširiti) i neka značenja u gradačkom rječniku, a ujedno dat će i osnovne bibliografske podatke, odakle su koje potvrde uzete.

I pored manjih nedostataka, koji su se možda mogli izbjeći (ovdje se osobito gledalo na tehničku i na metodske stranu), rječnik gradačkih slavista dobro će doći osobito mlađim slušačima slavistike na njemačkim i austrijskim sveučilištima, kojima je takav priručnik bio potreban, da bi lakše mogli pristupati čitanju slavenskih (staroslavenskih) tekstova. Autori su u svoj rad uložili mnogo truda, samo čini se da im je nedostajalo vremena, i da bi štošta u oblicima i u značenjima bilo možda bolje i preciznije, da im se nije toliko žurilo. Međutim, kao što je rečeno, dok Česi ne izdaju svoj rječnik, i ovaj će (gradački) vrlo dobro poslužiti, i slavisti i etimolozi će zacijelo i poslije u nj češće zagledati.*

J o s i p H a m m